

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ

Омельчук О.М.,

старший викладач кафедри кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права,

кандидат юридичних наук

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 304 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Характеристика суб'єкта злочину має важливе значення для з'ясування проблем юридичного аналізу складу злочину. Суб'єкт як елемент складу злочину охоплює ознаки, які містять велику кількість інформації, необхідної для кваліфікації діяння.

Правильне встановлення ознак суб'єкта злочину важливе з багатьох причин. Це нерідко дає можливість визначити ознаки об'єктивної і суб'єктивної сторони, а також об'єкта злочину. Справа ще й в тому, що посягання на деякі суспільні відносини можуть бути вчинені лише обмеженим колом осіб.

Разом з іншими елементами складу злочину суб'єкт визначає ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і впливає на характер призначуваної винному міри покарання. Однак юридичне значення суб'єкта злочину цим не вичерпується. Саме визнання суб'єкта елементом складу злочину має важливе значення з точки зору підстави кримінальної відповідальності.

Питаннями дослідження ознак суб'єкта злочину, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, займалися такі вчені як А.Ш. Акулов, В.А. Владимиров, Б.В. Волженкин, В.К. Гришук, А.М. Ігнатів, В.М. Куц, А.М. Лазарев, Г.А. Левицький, Р.І. Михеев, П.П. Михайленко, Г.В. Назаренко, Ю.В. Александров, В.С. Орлов, В.Г. Павлов, Є.Л. Стрельцов, В.В. Устименко та інші науковці.

Метою написання даної статті є аналіз ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 Кримінального кодексу (далі – КК) України і, у першу чергу, його вікової ознаки. Адже, на наш погляд, на сьогодні існує певна проблема у чинному кримінальному законодавстві та у судовій практиці стосовно встановлення цієї ознаки суб'єкта злочину.

У теорії кримінального права суб'єктом злочину є фізична, осудна особа, яка до вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності [1, с. 42; 14, с. 77; 24, с. 180; 25, с. 41]. Це поняття детально визначають А.Ш. Акулов і Ю.В. Александров, які вважають, що суб'єктом злочину, за кримінальним правом, є фізична осудна особа, що досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин [23, с. 97]. Такої ж позиції дотримується А.М. Ігнатів [22, с. 150]. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність [10].

Ознаками суб'єкта злочину, у тому числі й передбаченого ст. 304 КК України, є: 1) наявність статусу фізичної особи; 2) осудність; 3) досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності. Розглянемо їх докладніше.

Кримінальний закон передбачає відповідальність за вчинений злочин лише фізичної особи. Це положення впливає зі змісту багатьох статей кримінального закону (ст. 7-10). Так у ст. 7 ідеться про відповідальність громадян України та осіб без громадянства, які вчинили злочини за межами України. Водночас встановлення кримінальної відповідальності за вчинений злочин лише фізичних осіб означає, що суб'єктом злочину не може бути юридична особа (установи, підприємства, організації). За злочинні діяння, що виявлялися у процесі діяльності юридичної особи, відповідає фізична особа, яка вчинила такі діяння.

Питання про доцільність запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб активно обговорюються вченими [3, с. 518; 6, с. 35-36; 18, с. 28-29].

Проект КК України, розроблений робочою групою під керівництвом В.М. Смітєнка, суб'єктом злочину визнавав і юридичну особу [13, с. 42]. Проте, спеціалісти з кримінального права не є одностайні у підтримці цієї ідеї.

Достатніх підстав для запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб, з точки зору сучасної доктрини кримінального права України, немає. Головна причина криється у сутності юридичної особи, яка є особливою цивільно-правовою формою реалізації інтересів своїх засновників. Будь-які дії вона вчиняє через свої органи, які врешті-решт складаються з людей (фізичних осіб). Саме вони визначають (формують) волю юридичної особи та виражають її зовні шляхом вчинення певних юридичних дій.

Отже, “мислять” за юридичну особу завжди люди. Суб'єктивна ж сторона, яка є обов'язковим елементом усіх складів злочинів, передбачає психічне ставлення особи до свого діяння і його протиправних наслідків. Юридична особа не може мати психіки, отже вона не може бути визнана суб'єктом злочину.

Однак, у даному контексті, цілком слушно вбачається позиція В.К. Грищука, згідно з якою несприйняття законодавцем інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб обумовлене, головним чином, перешкодою психологічного характеру – неготовність наукової думки і правозастосовчої практики сприйняти таке радикальне нововведення в систему кримінально-правового регулювання. В свою чергу, така неготовність зумовлена, зокрема, неналежним вивченням і теоретичним осмисленням зарубіжного досвіду кримінально-правового регулювання з цього питання, де уже давно вироблені кримінально-правові механізми відповідальності юридичної особи. Реалізація проголошеного Україною курсу на інтеграцію у Європу потребує, зокрема, детального аналізу європейського досвіду щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб, приведення українського законодавства до європейських стандартів [4, с. 3, 7].

Осудною, згідно з ч. 1 ст. 19 КК України, визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними [10].

Проблемі осудності приділена досить велика увага в кримінально-правовій літературі [11, с. 369-379; 21].

Осудність виступає обов'язковою умовою кримінальної відповідальності і є однією із загальних ознак суб'єкта злочину. Тобто осудність – це такий стан психіки, коли людина в момент вчинення суспільно небезпечного діяння може усвідомлювати свої дії і керувати ними. Лише з таким станом психіки і пов'язана здатність особи відповідати за свої дії [20, с. 108].

Неосудна особа не підлягає кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється без відповідного усвідомлення або волі. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, якщо вона за характером вчиненого нею діяння і за своїм психічним станом становить небезпеку для суспільства [7, с. 160].

Неосудність, відповідно до ч. 2 ст. 19 КК України, – це неспроможність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного душевного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки [10].

Однак не слід думати, що будь-яке психічне захворювання особи дає підстави для визнання її неосудною. Далеко не будь-яке психічне захворювання впливає на здатність особи усвідомлювати свої дії і керувати своїми вчинками. Осудною може бути визнана не тільки психічно здорова людина, а й така, яка страждає на яке-небудь психічне захворювання, але за умови, що в момент вчинення суспільно небезпечного діяння вона усвідомлювала свої дії і могла керувати ними. Отже, осудність є передумовою вини особи, а вина особи своєю чергою є обов'язковою умовою кримінальної відповідальності та покарання [8, с. 119-120].

Особа вважається такою, що досягла певного віку в нуль годин наступної за днем народження доби. Вік її встановлюється за особистими документами або експертним шляхом [5, с. 36]. У випадках, коли вік обвинуваченого неповнолітнього встановлює судово-медична експертиза, днем його народження слід вважати останній день визначеного року, а визначаючи вік мінімальною і максимальною кількістю років, виходять з пропонуваного експертизою мінімального віку цієї особи [7, с. 155].

Згідно із ч. 1 ст. 22 КК України загальний вік кримінальної відповідальності становить 16 років. Окрім того ч. 2 ст. 22 КК України містить вичерпний перелік складів злочинів, вчинення яких передбачає притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років.

Відсутність складу злочину, передбаченого ст. 304 КК України у ч. 2 ст. 22 КК України свідчить про те, що до цього складу злочину не застосовуються положення стосовно зниженого віку кримінальної відповідальності (14 років). На підставі цього можна зробити висновок, що вікова ознака суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 КК відповідає загальному віку кримінальної відповідальності – 16 років.

Однак, абз. 1 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 1983 р. № 6 “Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність” [19] вказує нам на те, що суб'єктом даного злочину може бути осудна особа, яка досягла 18 річного віку. Аналогічної позиції дотримуються й автори підручників та науково-практичних коментарів до Кримінального кодексу України [9, с. 314; 15, с. 42, 679; 16, с. 76].

Отже, на підставі цього можна зробити висновок про те, що основною проблемою при встановленні ознак суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 КК України є з'ясування віку притягнення його до кримінальної відповідальності. Тобто, потребує аналізу позиція Пленуму Верховного Суду України з цього питання, а також актуальним є питання щодо доцільності перегляду даної загальноприйнятої точки зору.

Враховуючи ту обставину, що постанови Пленуму Верховного Суду України на сьогодні вже не є керівними, тобто дані роз'яснення не є обов'язковими для виконання суду і судді не зобов'язані неухильно їх дотримуватися, ми у першу чергу повинні проаналізувати положення законодавства України про кримінальну відповідальність (ст. 304 КК України) та з'ясувати, чи дійсно у даній нормі передбачено наявність спеціального суб'єкта злочину.

Як відомо, неповнолітньою особою вважається особа, яка не досягла 18 річного віку. Таким чином, закон чітко визначає вікові межі потерпілої (неповнолітньої) особи. Натомість, (принаймні текстуально) жодних уточнень не міститься у ст. 304 КК України щодо того, що суб'єкт даного злочину повинен обов'язково бути лише повнолітнім.

Звичайно, при цьому ми повинні враховувати й те, що в окремих випадках спеціальний суб'єкт в законі може бути прямо і не названий, але вчинений ним злочин припускає його

наявність. Очевидно, що саме цими міркуваннями керувалися ті автори, які визначали вік суб'єкта злочину, передбаченого ст. 304 КК – 18 років, тим самим визнаючи його спеціальним суб'єктом.

Спеціальним суб'єктом злочину (відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України) є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа [10].

У теорії кримінального права спеціальним суб'єктом злочину визнаються суб'єкти, наділені не тільки загальними властивостями всіх суб'єктів злочину, але й характеризуються додатково особливими, лише їм притаманними якостями [12, с. 208; 17, с. 138].

Поняття спеціального суб'єкта охоплює лише ті суттєві ознаки, які характеризують його в рамках складу злочину і необхідні для правильної кваліфікації вчиненого діяння. Сукупність цих ознак, а, точніше, їхня єдність, і є основою об'єднання великої кількості суб'єктів в одну групу спеціальних суб'єктів [26, с. 9]. Уточнюючи поняття спеціального суб'єкта, В.А. Владимиров та Г.А. Левицький визначають його як “фізичну, осудну особу, винну у вчиненні такого суспільнонебезпечного діяння, склад якого як обов'язковий елемент включає ті чи інші ознаки, які характеризують його виконавця” [2, с. 8].

Досить повне і розгорнуте визначення спеціального суб'єкта злочину запропонував В.В. Устименко: спеціальний суб'єкт злочину – це особа, яка поряд з осудністю і віком кримінальної відповідальності наділена ще й іншою (ми) додатковою (ми) юридичною (ми) ознакою (ми), передбаченою (ми) в кримінальному законі або прямо впливаючим (ми) з нього обмеженням (ми) кола осіб, які можуть нести кримінальну відповідальність за цим законом [26, с. 23].

Ознаки спеціального суб'єкта – це додаткові ознаки, оскільки вони мають місце не в усіх злочинах [1, с. 43].

Враховуючи зазначені ознаки, В.В. Устименко запропонував досить розгорнуту класифікацію спеціального суб'єкта злочину, виділивши такі три групи за ознаками, які характеризують: 1) правове становище (статус) суб'єкта; 2) особу винного; 3) специфіку злочинних дій особи.

Однак цим не вичерпуються класифікації спеціальних суб'єктів, що, як відомо, можуть змінюватися залежно від завдань дослідження.

Спеціальні суб'єкти можна класифікувати не лише за юридичною природою, але й за кількістю ознак, які стосуються їхньої характеристики. Можлива і класифікація спеціальних суб'єктів, залежно від виду складу злочину, де вони вказані, а також виходячи з методу опису цих ознак у самому законі [26, с.39-42].

Проте, у більшості випадків (ст. 364-370, 375 тощо) додаткові ознаки спеціального суб'єкта вказані у диспозиції норми. Що є, у свою чергу, цілком правильним і виключає будь-які спори навколо подібних питань.

Однак, досить поширеними є випадки коли, наприклад, 17-річна особа втягує у злочинну діяльність 16-річну особу. На наш погляд, і з точки зору об'єктивних, і з точки зору суб'єктивних ознак складу злочину у даному випадку нічого не змінюється. Винна особа цілком усвідомлює суспільну небезпечність та протиправність своїх діянь. Те ж саме питання виникає і у випадках, коли ці злочини вчиняються особами, які іще не досягли 18 років, але є повністю дієздатними (наприклад: 17 річна жінка, котра є одруженою).

Звичайно, ми не проти тих гуманних ідей, котрі, можливо, спонукали окремих теоретиків та практиків до невизнання неповнолітніх осіб суб'єктами втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. Але у будь-якому випадку, питання щодо вікової ознаки суб'єкта даного злочину повинно бути чітко визначене у законі (диспозиція ст. 304 КК України).

Одним із оптимальних, на наш погляд, способів вирішення цього питання є доповнення ст. 304 КК України кваліфікованим складом, у диспозиції котрого потрібно чітко передбачити додаткову ознаку спеціального суб'єкта, а саме вчинення цього злочину повнолітньою особою, тобто вік, з якого передбачається відповідальність за його вчинення повинен становити 18 років. А у ч. 1 цієї статті суб'єкт, на наш погляд, має бути неповнолітнім (з 16 років). Це, у свою чергу, створило б додаткові питання, пов'язані із співвідношенням віку винних з потерпілими. Тобто, очевидно, винний обов'язково повинен бути старшим за потерпілого, що також необхідно законодавчо закріпити.

Але наразі, в межах чинної редакції ст. 304 КК України, потрібно передбачити можливість вчинення даного злочину повнолітньою особою, що буде відповідати позиції Пленуму ВСУ, поглядам авторів вищевказаних наукових видань та зніме усі дискусійні питання, пов'язані із провадженням по цій категорії справ.

Література

1. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. – Днепропетровск: Пороги, 1992. – 166 с.
2. Владимиров В.А., Левицкий Г.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву. Лекция. – М.: Высшая школа МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
3. Гавриш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства. – Харьков, 1994. – 640 с.
4. Грищук В.К. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи // Актуальні проблеми кримінального і кримінально-процесуального законодавства і практики його застосування: збірник тез доповідей учасників Регіонального круглого столу. – Хмельницький: ХТУП, 2003. – 260 с.
5. Дьяков С.В., Игнатъев А.А., Лунеев В.И. Уголовное право. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 416 с.
6. Жевлаков Е.Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности: Автореф. дис... д.ю.н.: 12.00.08. – М. – 1991.
7. Кримінальне право України. Загальна частина: Підруч. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В.Андрусів, П.П.Андрушко, В.В.Беньківський та ін. За ред. П.С.Матишевського та ін. – К.: Юрінком-Інтер, 1997. – 512 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і фак. / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін. За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я. Тація. – Харків: Право, 1997. – 368 с.
9. Кримінальне право України. Особлива частина: Підруч. Для студ. вищ. навч. закл. Освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. Професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. – 496 с.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. – К.: Атіка, 2001. – 160 с.
11. Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 1. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 646 с.
12. Курс советского уголовного права. Часть общая. Т. 2. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1970. – 672 с.
13. Матковський О., Смітієнко В. Реформа цивільного законодавства у світлі проблем кримінального права // Право України – 1998. – № 4. – С. 42-43.
14. Михайленко П.П. Уголовное право Украины. Общая часть. – К., 1995. – 249 с.
15. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 року / За ред. С.С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – 936 с.

16. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.*
17. *Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. – М.: Госюриздат, 1958. – 260 с.*
18. *Повелицина П.Ф. Уголовно-правовая охрана природы в СССР: Автореф. дис... д.ю.н: 12.00.08. – М. – 1991.*
19. *Про практику застосування судами України законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 1983 р. № 6 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (1963-2000). Офіційне видання. У двох томах. – К., 2000. – Том 2. – С. 233.*
20. *Смирнова Н.Н. Уголовное право: Учеб. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1998. – 675с.*
21. *Трахтеров В.С. Вменяемость по советскому уголовному праву (конспект лекций). – Харьков, 1966. – 15 с.*
22. *Уголовное право России: Учебник для вузов. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. Ответственные редакторы и руководители авторского коллектива – доктор юридических наук, профессор Ю.А.Красиков. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1998. – 639 с.*
23. *Уголовное право УССР. Часть общая. – К.: Вища школа, 1984. – 383 с.*
24. *Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н.Петрашева. – М.: ПРИОР, 1999. – 544 с.*
25. *Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. М.П.Журавлева, А.И.Рарога. – М: Институт международного права и экономики, 1996. – 181 с.*
26. *Устименко В.В. Специальный субъект преступления. – Харьков: Выща школа. Изд-во при ХГУ, 1989. – 104 с.*

Стаття рекомендована до друку кафедрою кримінального права та процесу Хмельницького інституту регіонального управління та права (протокол № 11 від 25.06.2003 року).

*Іванюк Т.І.,
аспірантка Львівського національного
університету імені Івана Франка*

ОБСТАВИНИ, ЩО ПОМ'ЯКШУЮТЬ ПОКАРАННЯ: ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

У кримінальному праві України покарання визначається як один з основних засобів боротьби зі злочинністю. В ч.2 ст. 50 Кримінального кодексу України визначено мету покарання: покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Досягнення мети покарання багато в чому залежить від діяльності суду, який повинен призначити винному у вчиненні злочину, таке покарання, яке відповідає тяжкості злочину, особі винного та іншим обставинам справи.

Перелік діянь, які є злочинними, визначається виключно кримінальним законом. За кожний злочин в санкціях норм Особливої частини Кримінального кодексу встановлено покарання. Причому більшість цих санкцій є альтернативними, а розміри конкретних покарань – відносно